

Razprava, napisana l. 1966, začrtuje nove teoretične temelje primerjalni literarni vedi na Slovenskem, s tem da pojem literature opredeljuje v zvezi s kategorijama naroda in zgodovine. Narod je zgodovinski subjekt, ki ga določajo aktivizem, subjektivizem in svoboda. Pri majhnem, »nezgodovinskem« ali »zamudniškem« narodu dobijo ta določila specifične poteze: temeljna struktura slovenske zgodovine je torej blokirano gibanje, kar vključuje redukcijo razvite družbe na gibanje in redukcijo njegove akcije na samoobrambo. V tako zamejenem svetu je položaj literature protisloven. Je glavna integracijska sila naroda, izvor, temelj in smisel njegovega bivanja oz. funkcija abstraktnih duhovnih vrednot, s katerimi se narod utemeljuje; vendar izreka tudi resnico tega zgodovinskega subjekta, ki se pojavlja kot blokirano gibanje. Kadar je ta resnica skrita, je literatura splošno priznana vrednota in deluje kot nacionalna mitologija, kadar pa literatura izreka resnico, pride v konflikt s tistim, česar izvor, temelj in smisel je. Na takšno pojmovanje literature se mora opreti tudi primerjalna literarna zgodovina in s tem preseči tradicionalno raziskovanje zvez in vplivov.

Predavanje o temi *Slovenci in Evropa* ima z ozirom na značaj institucije, v kateri je govorjeno, predvsem literarnozgodovinsko vsebino: govoriti mora predvsem o slovenski in splošno evropski literaturi. Konkretna zgodovinska in načelna metodološka vprašanja, ki jih taka tematika implicira, so tako obsežna, zapletena in nezadostno obdelana, da je to predavanje lahko le shematski oris z vrednostjo delovne hipoteze in je lahko izhodišče za prihodnjo sistematično in vsestransko raziskavo o tem predmetu. Glavne poteze take raziskave lahko opazimo že, če premislimo sam naslov *Slovenci in Evropa* v tistem splošnem kontekstu, v katerem se je tak naslov edino lahko pojavil, kar pa predvsem pomeni, da ta naslov izdvaja Slovence kot samostojen zgodovinski subjekt in ga nato primerja z drugimi, prav tako samostojnimi subjekti, s katerimi je v določenih razmerjih. Iz tega sledi, da je temeljna splošna kategorija tega predavanja pojem naroda kot zgodovinskega subjekta.

Po besedah slovenskega zgodovinarja Frana Zwitterja je narod enota politične volje, ki hoče sama odločati o svoji usodi in postane odločilen dejavnik v političnem življenju s tem, da nacionalna zavest povezuje njegove pripadnike in ta zavest postane zanje po Renanovih besedah »vsakodnevni plebiscit« (F. Zwitter, *Slovenski politični preporod v 19. stoletju* . . ., Sodobnost 1964, str. 1062). Narod kot zgodovinski subjekt je torej taka enota, ki sama odloča o svoji usodi in sama ustvarja svojo zgodovino, kar pomeni, da je to svobodni subjekt, katerega osnovni modus je neomejena akcija, tako da nas pojem naroda postavlja v svet aktivizma, subjektivizma in svobode.

Svet aktivizma, subjektivizma in svobode je svet novoveške Evrope, kot se je prvič najrazvidneje »formuliral« v kartezijski filozofiji in realiziral v veliki francoski revoluciji, ki je uveljavila model samega-sebi-vladajočega naroda. Iz tega sledi: govoriti o temi »Slovenci in Evropa« pomeni govoriti najprej o usodi nekega določenega subjekta in njegovi akciji v svetu subjektivizma, aktivizma in svobode.

Tak sklep, čeprav je morda preveč abstrakten, je zelo pomemben ne samo za omenjeno temo, marveč tudi za t. i. primerjalno literarno zgodovino, ker iz njega sledi, da ni več potrebno raziskovati zgolj tako imenovana medsebojna razmerja in vplive, ampak je mogoče spoznati posamezne nacionalne zgodovine in literature predvsem kot različne razsežnosti in specifične načine udeležbe posameznih zgodovinskih subjektov na eni in isti resnici, ki sama »določa« te razsežnosti in načine. Zato se zdaj postavlja vprašanje o specifični strukturi, razsežnostih in smislu subjektivizma, svobode in akcije v okvirih slovenske zgodovine.

Za razumevanje te specifik je na tem mestu potrebno poudariti najprej več konkretnih zgodovinskih dejstev.

Izčrpane zgodovinske raziskave so dokazale, da so Slovenci od svojega prihoda na zahod pa do devetega stoletja našega štetja zavzeli precejšnje ozemlje, veliko okoli 70.000 km². Že tedaj so se najgosteje naselili samo v krajih, kjer živijo še danes, medtem ko jih je v druge kraje, torej severne in vzhodne, prišlo mnogo manj. Prav na ta redkeje poseljena področja so začeli od devetega stoletja dalje prodirati s severa germanski kolonizatorji, od vzhoda pa Madžari. Etnična meja se je začela premikati proti zahodu in jugu in se je ustalila šele v petnajstem stoletju.

Torej so se Slovenci ohranili samo na ozemlju, na katerem so se že najprej najgosteje naselili, saj so lahko zadržali le tretjino svojega prvotno poseljenega ozemlja oziroma okoli 24.000 km². To je sorazmerno majhno ozemlje in narod, ki se je na njem formiral, je bil že apriori pottisnjen v vrsto majhnih narodov.

Izgubi dveh tretjin prvotnega ozemlja moramo dodati še izgubo politične samostojnosti. Slovenci so po prihodu na zahod ustanovili več samostojnih državnih enot, med katerimi je tudi tako imenovana Velika Karantanija, vendar kasneje niso mogli več ohraniti lastne države. Postali so del frankovskega, nato pa nemškega cesarstva in končno avstro-ogrske monarhije. Tako se je usoda slovenskega etničnega ozemlja odločala predvsem v odvisnosti od potreb in interesov osrednje oblasti. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na več samostojnih upravnih enot, od katerih je bila le ena poseljena s pretežno slovenskim prebivalstvom, medtem ko so bili Slovenci v vseh drugih v manjšini, Italijani ali Nemci pa v večini. Tudi po zlomu Avstro-Ogrske leta 1918 je ena tretjina slovenskega ozemlja ostala zunaj meja nove države, pa tudi konec druge svetovne vojne ni prinesel dokončne razrešitve teh vprašanj, saj še danes velik del Slovencev živi v Avstriji (Koroška) in v Italiji (Trst in Goriška).

Prav tako kot svojo politično samostojnost je slovenski narod kmalu izgubil tudi svoje plemstvo. Že v srednjem veku se je pokristjanilo in v glavnem germaniziralo. Ko je namreč nemški cesar začel deliti pokrajine med svoje fevdalce, je socialna struktura na slovenskem ozemlju dobila specifične poteze: vladajoči sloj je bil nemški, slovenski pa so bili samo nižji sloji, predvsem kmetje. Ta položaj se več stoletij ni spreminjal. Tako je, denimo, slovenski romantični pesnik France Prešeren (1800–1849) v nekem sonetu, napisanem v nemščini v tridesetih letih prejšnjega stoletja, takole opisal splošno slovensko situacijo:

Deutsch sprechen in der Regel hier zu Lande
die Herrinen und Herren, die befehlen,
slowenisch die, so von dem Dienerstande;

(*Warum sie, wert . . .*)¹

Se leta 1858 je kritik in pisatelj Fran Levstik (1831–1887) resignirano vzkliznil: »Kaj bi z gospodo, ki je vsa ponemčena.«

Za jasnejši pregled nad splošnim slovenskim položajem je potrebno dodati še nekaj dejstev v zvezi z usodo slovenskega jezika. Res so prvi zapisi v slovenskem jeziku nastali že v 10. stoletju, to so znani Brižinski spomeniki. Vendar osnovna pobuda za te zapise ni prišla od znotraj, marveč od zunaj, saj je znano, da so Brižinski spomeniki nastali na osnovi odredb iz kapitularjev Karla Velikega.

Brižinski spomeniki so tipično cerkveni teksti, uradni jezik, jezik uradnega poslovanja, inteligence, znanosti in šolstva, pa je bil najprej latinski, kasneje pa nemški. Splošno podobo je ob koncu 17. stoletja Janez Vajkard Valvazor v delu *Die Ehre des Hertzogthums Crain* opisal takole: »Vendar sta povsod v rabi dva jezika, namreč slovenski in nemški. Zadnjega uporabljajo samo plemiči in šolani ljudje. Slovenskega jezika pa se

poslužujejo kmetje in drugi preprosti ljudje . . . Vsi pravni posli se odvijajo v nemščini in vsi spisi in pisma so napisani v tem jeziku.«

Za vse slovensko ozemlje je bila značilna neka posebna dvojezičnost in v okviru te dvojezičnosti je imel slovenski jezik podrejen položaj. Šele 1870 se je kranjskemu deželnemu zboru posrečilo, da je bila slovenščina proglašena za uradni jezik – vendar je to veljalo le za Kranjsko, torej samo za tisto avstro-ogrsko provinco, v kateri so Slovenci predstavljali večino. Istočasno so postale slovenske tudi vse osnovne šole in prav tega leta smo Slovenci dobili prvo slovensko gimnazijo.

Na koncu je treba dodati še tista dejstva, ki določajo tudi samo lego slovenskega ozemlja. Geografi in zgodovinarji ugotavljajo, da je slovensko ozemlje izrazito povezovalno, saj vodijo preko njega pomembne poti od vzhoda na zahod in s severa na jug. Posledice teh naravnih dejstev so bile za Slovence včasih usodne. Trikrat v svoji zgodovini so se morali z velikimi žrtvami braniti pred vdori z vzhoda: pred Avari, Madžari in Turki. Pa tudi kasneje, posebno v devetnajstem in dvajsetem stoletju, je bilo slovensko ozemlje pod izredno močnim imperialističnim pritiskom: s severa Nemci, od zahoda Italijani. V drugi svetovni vojni je bil ogrožen še celo fizični obstanek tega majhnega naroda.

Gre torej za majhen narod, ki živi na zelo izpostavljenem ozemlju, za narod, ki je kmalu izgubil svojo politično samostojnost, svoje plemstvo, svoj vodilni razred, ki je bil stoletja razdeljen na večje število upravno-ozemeljskih enot, ki je bil izpostavljen poskusom fizičnega uničenja in neprestanemu pritisku raznarodovalnih, predvsem germanizatorskih teženj. Za tak tip naroda in zgodovine uporabljajo zgodovinarji in politiki dobro znan termin: nezgodovinski narod, medtem ko Slovenci sami sebe prištevamo med zamudniške narode, s čimer želimo poudariti, da je slovenska zgodovina potekala v isti smeri kot zgodovina Evrope nasploh, ampak vedno v manjših, skromnejših razsežnostih in v časovnem zaostanku. Termina nezgodovinski narod in zamudniški narod govorita in mislita isto: določeno nezadostnost ali omejenost z ozirom na neki splošni kriterij, in ta kriterij je Evropa v celoti. Naša naloga je, da se vprašamo o izvoru, smislu in resničnih razsežnostih te omejenosti in nezadostnosti.

Ker se slovenski narod razkriva kot nezgodovinski in zamudniški narod samo glede na zgodovino Evrope, in ker je zgodovina Evrope dogajanje aktivizma, svobode in subjektivizma, lahko že zdaj ugotovimo, da gre v primeru slovenske zgodovine za nezadostnost in omejenost svobode, akcije in subjektiva. To misel zelo nazorno ponazarja neka zanimiva primerjava. Prvi element te primerjave predstavljajo teze francoskega zgodovinarja Julesa Micheleta (1798–1874): »Dans sa profonde solitude, loin de toute influence d'école, de secte ou de parti, l'auteur arrivait, et par la logique et par l'histoire, à une même conclusion: c'est que sa glorieuse patrie est désormais le pilote du vaisseau de l'humanité« (*Introduction à l'histoire universelle*, Paris 1831).² In še: »Ne dites pas, je vous prie, que ce ne soit rien de tout d'être né dans le pays qu'entourent les Pyrénées, les Alpes, le Rhin, l'Océan. Prenez le plus pauvre homme, mal vêtu et affamé . . . il vous dira que c'est un patrimoine que de participer à cette gloire immense, à cette légende qui fait l'entretien du monde« (članek *Le Peuple* iz leta 1846).³

Michelet govori o zgodovinskem položaju, smislu in funkciji lastnega naroda. Zanj je Francija krmar človeštva, je l'entretien du monde, tj. podlaga, sub-iectum sveta, torej je temelj, na katerem »leži« svet. Ta podlaga, ta sub-iectum, ki je temelj tega sveta, je utemeljena samo sama po sebi, je torej samoutemeljena: svoj smisel, pravico do obstoja prejema zgolj sama iz sebe, iz svoje »slave«, iz svoje »legende«, kar konkretno pomeni: iz svoje pretekle akcije. To je torej akcija, ki je utemeljena sama v sebi in temelji sama na sebi. To je v resnici svobodni subjekt, ki obstaja samo iz svoje lastne moči, po volji lastne samoodločbe.

Približno v istem času, ko je Michelet pisal navedene stavke, je slovenski romantični pesnik France Prešeren (1800–1849), ki ga ima večina Slovencev še danes za svojega največjega pesnika, polemiziral v pisnih Stanku Vrazu, ki je bil predstavnik hrvaškega ilirskega gibanja in je zagovarjal misel, da se Slovenci zaradi svoje maloštevilnosti in nerazvitosti ne morejo obdržati in se morajo zato odreči svoji nacionalnosti in se spojit z drugimi južnoslovanskimi etničnimi skupinami v večjo, močnejšo in za življenje sposobnejšo enoto. V toku te zelo pomembne polemike je France Prešeren med drugim napisal tudi naslednje: »Ich wünsche übrigens nicht nur dem Panslawismus, sondern auch dem Panillyrismus das beste Gedeihen; glaube jedoch, daß man bis zum Erntetag alles Aufgeprossene stehen lassen soll, damit der Herr (to Pan) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können« (F. Prešeren v pismu Stanku Vrazu, 26. oktobra 1840).⁴

Iz konteksta celotnega Prešernovega pisma je razvidno, da tudi navedeni stavek opredeljuje zgodovinski položaj, smisel in funkcijo slovenskega naroda. Vendar za razliko od Micheleta pri Prešernu ni tiste zvišenosti, doslednosti in odločnosti, ki so tako značilne za francoskega zgodovinarja. Slovenski pesnik predstavlja odločitev o smislu lastnega naroda v neko oddaljeno prihodnost in jo prepušča nekemu univerzalnemu pravičnemu principu, ki se imenuje der Herr-to Pan, kar pomeni, da se narod tu ne pojavlja kot subjekt, ki utemeljuje samega sebe v samem sebi. Narod se Prešernu ne kaže kot sub-iectum, pod-laga sveta: pod-laga sveta je očitno nekaj drugega, je der Herr-to Pan, torej nekaj, kar je zunaj in nad konkretnimi zgodovinskimi subjekti. Narod kot zgodovinski subjekt torej ni brezmejno svoboden, ampak je podrejen prav temu pravičnemu principu.

S tem v zvezi je nujno opozoriti na Prešernove verze, predvsem na njegov *Sonetni venec* (tj. celoto štirinajstih sonetov z akrostihom in magistralom kot petnajstim sonetom). Za nas sta najpomembnejša sedmi in osmi sonet. Iz osmega soneta navajam naslednje verze:

Minuli sreče so in slave časi,
ker vredne dela niso jih budile,
omolknili so pesmi sladki glasi.

Ti verzi ugotavljajo, da je za Slovence čas slave in sreče že davno minil in da slovenska zgodovina ni zgodovina »vrednih del«. Prešeren torej ne more govoriti o gloire in légende kot npr. Michelet, ker Slovenci nimajo ne svoje slave ne svoje legende in tako ne morejo biti entretien, pod-laga, sub-iectum sveta. Slovenski narod torej ne more biti pravi in svobodni subjekt, ne more biti neomejena akcija, ki se utemeljuje sama v sebi. Utemeljitev slovenskega naroda se ne more dogoditi na način samoutemeljitve in samoodločbe.

Analiza Prešernovih stališč nas torej pripelje do enakega zaključka kot tista zgodovinska dejstva, ki sem jih že našel: tu in tam pride na dan omejenost, nezadostnost subjektivizma, svobode in akcije. A vse to še ni dovolj, saj je s tem slovenska zgodovina definirana samo per negationem, zato ostajajo skrite konkretne oblike resničnega zgodovinskega bivanja slovenskega naroda. Ali z drugimi besedami: z ozirom na druge narode slovenski narod ni le nekaj manj od njih, hkrati resnično biva, jè.

Ce še enkrat na hitro premislimo tista zgodovinska dejstva, ki so dokazni material za tezo o nezgodovinskem zamudniškem narodu, je očitno najprej to, da Slovenci pravzaprav nikoli niso imeli svojih lastnih institucij. Institucije ali vladajoči položaji so bili v rokah anacionalne cerkve, v rokah tuje in odkrito sovražne osrednje oblasti in v rokah tujega, sovražnega nemškega vladajočega sloja. Slovenci kot narod gotovo predstavljajo določeno socialno strukturo, ki jo moderna sociologija imenuje velegrupa. Vendar ta velegrupa ne razpolaga z razvito in popolno insti-

tucionalno osnovo in dobiva zato posebne značilnosti: v okviru naroda se v takih okoliščinah ne more razviti policentrična, diferencirana družba, temveč se oblikuje predvsem neka mono-polna, enosmerna ali totalitarna struktura, ki jo lahko imenujemo gibanje. Nosilec gibanja je še vedno skupinski subjekt in gibanje, kot nam je znano iz del Hannah Arendt, ne pomeni nezadostnosti akcije ali omejenosti subjekta in njegove svobode. Če torej še vedno drži naša teza o nezadostnosti subjektivizma, aktivizma in svobode znotraj slovenskega naroda, tedaj to pomeni, da gre za nezadostnost in omejenost slovenskega naroda kot gibanja. Slovenci niso mogli razviti svoje ekspanzije kot gibanje; temeljno obliko njihove akcije predstavlja samoobramba. Zato lahko uporabimo termin blokiranje gibanje. Temeljna in določujoča struktura slovenske zgodovine je blokiranje gibanje, ta struktura pa pomeni dvojno redukcijo: redukcijo družbe na gibanje in redukcijo svobodne akcije na samo-obrambo.

Blokiranje gibanje kot temeljna struktura slovenske zgodovine ima seveda samo svojo zgodovino, mnogotere razsežnosti in neko posebno zgodovinsko dinamiko – a o vsem tem ne moremo govoriti v okviru tega predavanja. Za nas je v tem trenutku pomembno le to, da spoznamo vsaj tisto razsežnost te strukture, ki je v neposredni zvezi s temo »Slovenci in Evropa«.

Dvojna redukcija, ki jo evocira termin blokiranje gibanje, ne more biti nič drugega kot posledica tuje ekspanzije, tuje akcije in svobode. Če se slovenski narod ne more potrditi kot zares svoboden, v sebi samem utemeljen subjekt, potem to pomeni, da se v določeni meri neprestano spreminja v objekt drugega subjekta. Iz tega sledi: kolikor je slovenska zgodovina odvijanje blokiranega gibanja in dvojne redukcije, toliko se v tej zgodovini evropski novoveški subjektivizem, svoboda in aktivizem odvijajo kot blokiranje, kot reduciranje in v skrajni posledici kot uničenje drugega, kot spreminjanje subjekta v objekt. Tako prihaja na dan in v svet druga stran evropske svobode, subjektivizma in aktivizma – nihilizem, oziroma samouničenje. Ta ugotovitev nas pripelje do praga nekega novega razumevanja specifično slovenske »relacije« do resnice evropske novoveške zgodovine. Dosledno uveljavljanje tega novega razumevanja je v tem trenutku še vprašanje nadaljnjih raziskav in zato to predavanje ne more povzeti vseh sklepov, ki so zapadeni v doslej obdelanih težah. Namesto tega se moramo vrniti k vprašanju o literaturi, to vprašanje pa je tako: kakšna je usoda literature v svetu blokiranega gibanja in dvojne redukcije?

Ze bežen pregled zgodovinskih dejstev, ki ga vsebuje vsak, celo šolski rabi namenjen literarnozgodovinski priročnik, dokazuje, da je v slovenski zgodovini in za slovensko zgodovino literatura izjemnega pomena: bodisi sama po sebi bodisi kot najdragocenejši plod splošnih kulturnih stremeljenj predstavlja literatura pravzaprav osnovo, smisel in tako rekoč središče slovenske narodne eksistence. To misel je potrebno potrditi z otipljivimi dejstvi. L. 1866 je publicist, pesnik, prozaist in dramatik Josip Stritar, osrednja postava slovenskega kulturnega dogajanja v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, napisal o Francetu Prešernu in o funkciji poezije v slovenski zgodovini naslednjo definicijo: »Ponosno smemo reči, da je tudi naš Prešeren eden izmed izvoljenih organov, po katerih se na zemlji razodeva rajska lepota, nebeška poezija. Ko bi se sklicali narodi sveta pred sodnji stol, naj se izkažejo, kako so gospodarili z izročeni talenti; kako se je vsak po svoje udeležil vesoljne, človeške omike: smel bi se mali slovenski narod brez strahu pokazati med drugimi z drobnimi bukvicami, katerim se pravi: 'Prešernove poezije'.«

Sestinseddeset let za Josipom Stritarjem se je naš največji literarni kritik in sedanji predsednik SAZU Josip Vidmar ponovno spraševal o smislu in namenu slovenskega nacionalnega življenja in na to vprašanje

odgovoril takole: »Slovenija bo postala, kar je po svoji prelepi naravi – hram lepote in duha. Strnili bomo v svojih umetnostih najdragocenejša dognanja svojih velikih sosedov in jih prekvasil s svojo duhovitostjo, kakor je to storil Prešeren v liriki. Ustvarili bomo na svojih tleh nove Atene ali novo Florenco.«

Med narodnoosvobodilnim bojem (1941–1945) je nastalo zelo značilno in priljubljeno geslo: Prešeren – Levstik – Cankar, ki je v priimkih treh pesnikov povzemalo to, kar je bilo v slovenski preteklosti najvrednejše in kar je bilo položeno v sam temelj narodnoosvobodilnega boja kot jamstvo za njegovo pravilnost in boljšo prihodnost.

Avtopercepcija same slovenske poezije povsem ustreza omenjenim dejstvom. V Prešernovem *Sonetnem vencu* stojijo tudi taki verzi:

Da bi nebesa milost nam skazale!
Otajat Kranja našega sinove,
njih in Slovencev vseh okrog rodove,
z domačmi pesmam' Orfeja poslale!

Da bi nam srca vnel za čast dežele,
med nami potolažil razprtije
in spet zedinil rod Slovenšne cele!

Poezija ima po Prešernovih verzih torej magično orfejsko funkcijo in to v smislu konstituiranja naroda kot za zgodovinsko akcijo sposobnega subjekta. Potemtakem je poezija orodje naroda in dobiva svoj smisel iz svoje službe narodu. Literatura torej ne more biti larpurlartistična, ker predstavlja tako rekoč glavno integracijsko silo naroda.

Ob Prešernovih verzih bi lahko citirali še vrsto podobnih misli mnogih drugih slovenskih umetnikov, a to ni potrebno. Vendar pa moramo poudariti znano dejstvo, da so prav slovenski pesniki ustvarili veliko število zelo pomembnih zgodovinsko-političnih konceptov, nekateri med njimi pa so še danes osnova naše nacionalne in celo socialne orientacije. To velja predvsem za že omenjeno Prešernovo polemiko s Stankom Vrazom, kot tudi za znane Cankarjeve teze o jugoslovanskem federalizmu in o specifičnih poteh socialističnega razvoja.

Če natančneje premislimo omenjena dejstva, lahko ugotovimo, da se poezija razglša za izvor, smisel, temelj in opravičilo bivanja majhnega naroda. Res je, da se ob poeziji v istem sklopu pojavljajo tudi druge umetnosti in druge kulturne dejavnosti, vendar vedno tako, da literatura ohranja svoje osrednje mesto, zato je naravno, da je na vrhu hierarhije slovenske znanosti stala prav zgodovina literature skupaj z lingvistiko in nacionalno zgodovino.

Za razumevanje tega izjemnega položaja poezije v okvirih nacionalne zgodovine se je treba najprej spomniti, da gre za skupinski subjekt, ki ne razpolaga z lastno institucionalno bazo. Potrditev, zgodovinsko uredničenje, ali točneje: prisotnost v zgodovini omogoča v takem primeru samo tisti medij, ki lahko obstaja zunaj in brez institucij – in tak medij je jezik, ki ima ob vsem drugem še to prednost, da predstavlja osnovno merilo in najbolj razviden znak narodnostne pripadnosti. Pomen jezika je dovolj jasno razviden iz sledečih tez enega najeminentnejših literarnih zgodovinarjev, Ivana Prijatelja (1875–1937). »Nekaj je v jeziku, kar ga visoko povzdiguje nad takoimenovana sredstva drugih umetnostnih panog, npr. upodablajoče in glasbene umetnosti. Jezik ni samo več nego glasovi in glasbila, ampak tudi več nego barva, platno, marmor, bron. Vse to so res samo mrtva, umovom vseh narodov enako uslužna, sama na sebi indiferentna sredstva.«

V situaciji, za katero je značilna odsotnost lastnih institucij in v kateri se ne more oblikovati policentrična družba, marveč samo enosmerno gibanje, dobita literatura in jezik izjemno pomembno vlogo, medtem

ko se tiste aktivnosti, ki zahtevajo za svoj obstoj bolj razvito materialno osnovo v okvirih diferencirane družbe in ki po naravi svojega »materiala« niso v zadostni meri narodnostno manifestativne, ne morejo razviti in se ne morejo dovolj močno uveljaviti. Torej ni naključje, da se v Sloveniji niso mogle pojaviti eksaktne vede in ne filozofija, kot tudi ne nekatere druge humanistične stroke. Glavno orodje resnice je potemtakem umetnost oziroma literatura, kar hkrati pomeni, da lahko privilegirani položaj jezika in literature ukine samo proces institucionalizacije in »normalizacije«, tj. proces preobrazbe totalitarnega gibanja v policentrično družbo.

Privilegiranost literature in njej podobnih dejavnosti ima še drugačen pomen, ki se razkriva v odgovoru na vprašanje, kaj pravzaprav je literatura, če se kaže kot smisel, temelj in izvor narodovega bivanja. Spomniti se moramo Josipa Stritarja. Stritar ni ugotavljal le tega, da je slovenski narod opravičil svojo prisotnost v Evropi že s tem, da je »rodil« Prešerna, ampak je uporabil tudi pojme »rajska lepota«, »nebeška poezija«, »vesoljna človeška omika«. Podobno je ravnal tudi Josip Vidmar, ko je zgradil vizijo novih Aten in novih Firenc: slovenske umetnosti in z njimi slovenska literatura imajo v njegovem kontekstu funkcijo tiste osnove, na kateri bodo slonele prav te Atene in te nove Firence; razen tega pa je uporabljal tudi pojma lepota in duh. Vse to pomeni, da literatura v tem primeru ni celota konkretnih literarnih del, ki izrekajo resnico nekega določenega in povsem konkretnega zgodovinskega sveta, ampak je zgolj funkcija Lepote, Nebeške poezije, Duha, je samo podlaga novih Aten in Firenc. Lepota, Duh, Nebeška poezija itd. v tem primeru niso racionalno metafizične kategorije, del nekega koherentnega metafizičnega sistema, ampak so najprej univerzalne in absolutne vrednote in samo tisti, ki se tem vrednotam podreja, jih podpira in brani, ima pravico do bivanja. Če je torej literatura smisel in temelj narodnega bivanja in istočasno funkcija omenjenih absolutnih in abstraktnih vrednot, tedaj to pomeni, da narod samega sebe utemeljuje prav s pomočjo teh vrednot, kar smo ugotovili že, ko je bila beseda o Prešernovem univerzalno pravičnem principu, ki se imenuje der Herr-to Pan. Te vrednote niso institucionalne, temveč so temelj in smisel celotnega zgodovinskega dogajanja, tako da je zgodovina le pot do realizacije, do dokončnega utelešenja teh univerzalnih vrednot, iz česar sledi sklep, da bo zgodovina postala nekaj vrednega, nekaj človeškega šele v trenutku utelešenja teh vrednot.

Pred nami je torej tipično eshatološko pojmovanje zgodovine, znano pa je, da eshatologija ustreza prav tisti socialno zgodovinski strukturi, ki ji rečemo gibanje in za katero so značilni izrazito hiliastični elementi. Pomen te eshatologije je tipično spiritualen, ker so opisane vrednote spiritualne, duhovne vrednote: Poezija, Duh, Lepota itd. Duhovnost vrednot je v našem primeru zanikanje akcije, pomeni poskus omejevanja svobodnega subjekta – a duhovnost kot omejevanje ali celo kot zanikanje svobodne akcije svobodnega subjekta je popolnoma v skladu s tisto socialnozgodovinsko strukturo, ki smo jo imenovali blokirano gibanje. In končno: slovenska literatura kot smisel in temelj narodnega bivanja je potemtakem središče slovenske abstraktno duhovne eshatologije oziroma mitologije.

Vendar ponuja zgodovina slovenske literature tudi mnogo takih dejstev, ki so navidezno popolno nasprotje tega, kar je bilo doslej povedano. France Prešeren je npr. pisal o sebi in o svoji poeziji v pismu Stanku Vrazu julija 1843 tole: »Mein Name in der slowenischen Welt ist verschollen. Ich arbeite 7 Stunden bei Herrn Chrobath, um 2 Stunden bei der alten Metka trinken zu können.«⁵ Če vključimo to izjavo v kontekst celotne Prešernove biografije, tedaj lahko trdimo, da je Prešernova poezija naletela v svojem času na popolno nerazumevanje, da je bila izpostavljena izredno dosledni negaciji in blokadi, kar je imelo za posledico tudi pesni-

kovo osebno tragedijo. Prešernova izkušnja se je ponovila tudi pri drugih slovenskih literarnih ustvarjalcih, posebej pa pri Levstiku in Cankarju. Če se torej sklicujemo na osebne usode posameznih ustvarjalcev in na usodo njihovih literarnih del v njihovem času, se nam razkriva drugačna resnica o slovenski literaturi: literatura zdaj ne pomeni nič, je v konfliktu s tistim, česar smisel, temelj in izvor je.

Gre torej za protisloven položaj, ki ga ponazarja tudi dejstvo, da je npr. Ivan Cankar domovino enačil z zdravjem, drugič pa s prostitutko. Ta protislovni položaj bomo morda najhitreje razumeli na Cankarjevem primeru. Ivan Cankar (1876–1918) je osrednja osebnost slovenskega literarnega in kulturnega življenja v prvih dveh desetletjih našega stoletja in ni naključje, da je njegovo ime kot zadnje vključeno v že omenjeno geslo Prešeren – Levstik – Cankar. Nekje je Cankar smisel svoje literature in njeno usodo opisal s temi besedami: »Kažem mu [narodu], kako je majhen, kako je malodušen, kako tava brez volje in cilja: kažem mu glorio breznačelnosti, češčenje hinavščine, slavo laži; zato da se predrami, da spozna, kdo in kaj da je, ter da pogleda v prihodnost. Ali nisem pel o žalosti, ker je bilo v mojem srcu hrepenenje po veselju? Slikal sem noč, vso pusto in sivo, polno sramote in bridkosti, da bi oko tem silnejše zahrepenelo po čisti luči. Zato je bila moja beseda, kakor je bila težka in trda, vsa polna upanja in vere. Iz noči in močvirja je bil v nebeške daljine uprt moj verni pogled – vi pa ste me razglasili za pesimista.«

Podobnih besedil je v Cankarjevem delu mnogo in vsa govore o tem, da je temelj njegovega literarnega dela neka eshatološka ali kvazireligiozna predstava o prihodnosti lastnega naroda, tj. apriorna vera v boljšo prihodnost lastnega naroda, apriorna vera v končno pravičnost zgodovinskega dogajanja. Cankarjeva literatura torej ustreza, v skladu z intencijami, ki jih razglašča, strukturi skupinskega subjekta, ki ga imenujemo blokiran gibanje. Konflikt pa nastaja zaradi pesimizma: Cankarjevo delo je njegova okolica sprejemala in razumela kot razdiralni pesimizem, čeprav iz citiranih Cankarjevih stavkov jasno sledi, da je ta razdiralni pesimizem pravzaprav prikazovanje nezadostne sedanjosti, tj. nezadostnosti slovenskega naroda kot zgodovinskega subjekta, nezadostnosti njegove akcije. Mi pa že vemo, da je nezadostnost le temeljna značilnost blokiranega gibanja v okvirih aktivističnega, subjektivističnega in svobodnega sveta novoveške Evrope. Cankarjev pesimizem je torej resnica slovenske zgodovine kot odvijanja blokiranega gibanja v tem svetu. Torej stopi literatura v usodni konflikt v trenutku, ko izreče resnico tega, česar smisel, izvor in temelj je.

Cankarjev pesimizem ima še drugačne razsežnosti, kar velja tudi za samo nezadostnost blokiranega gibanja. Vendar pa je nujno poudariti, da pesimizem ni karakteristika zgolj Cankarjeve literature, marveč bi lahko s tem pojmom označili tudi mnoge druge slovenske literarne ustvarjalce. Seveda to nikakor ne pomeni, da nastane konflikt samo zaradi pesimizma kot takega; zaradi tega Cankarjevega primera ne moremo poploševati. A kljub temu in brez ozira na omejenost naše analize o samem pojavu pesimizma lahko na osnovi opisanih dejstev opredelimo smisel kontradiktornega položaja slovenske literature, pa tudi izvor in pomen konflikta, o katerem je tu beseda. Očitno je, da narod kot blokiran gibanje »ne želi« literature kot pripovedovanja resnice o samem sebi, temveč »želi« literaturo kot mit in zato pride do ostrega konflikta vedno, kadar je literatura zvesta sama sebi, torej, če je izrekanje resnice.

Zdaj se odpira novo vprašanje: če je literatura »po svoji naravi« pripovedovanje resnice, tedaj ni jasno, kako je literaturo moč konstituirati kot mit, tj. kot utemeljitev same sebe, ker je očitno, da se zgodovina literature dogaja v obliki zelo doslednega konflikta med literaturo in tistim, čemur je smisel in temelj. V načelu je jasno, da se literatura spremeni v mitologijo šele v trenutku, ko izgubi svojo resničnost, ko se resnica, ki jo

izreka, skrrije. Proces, v katerem posamezno literarno delo zgubi moč resnice in se spremeni v splošno vrednoto, se dogaja pri vsakem avtorju drugače. A ta proces se godi tako, da se blokirano gibanje, da se nacionalno gibanje na tak ali na drugačen način prilagodi tisti resnici, na katero se je prej tako ognjevitno odzvalo. Ta prilagoditev pomeni, da literatura vendarle doživlja določeno mero družbene uresničitve, ta uresničitev pa je mogoča samo z blokado, z razvrednotenjem dela in avtorja. Delo in avtor sta potisnjena v anonimnost, to pa je razumljivo, če nam je jasno, da se nova resnica v okvirih take totalitarne strukture, kot je gibanje, nikoli ne more pojavljati v obliki novega družbenega subjekta, ker bi to pomenilo spreminjanje gibanja v policentrično družbo. Socialna realizacija neke nove resnice se torej godi kot potiskanje v anonimnost in kot prikrito konzumiranje. Sele nato se avtor in njegovo delo lahko spet prikazeta na dan in sicer tako, da se pojavita v panteonu večnih vrednot. Literatura kot vrednota in mitologija, kot temelj in smisel nacionalnega bivanja, je torej sakralizirana žrtev.

Povsem zgrešeno bi bilo misliti, da so popisane okoliščine, v katerih se je odvijala zgodovina slovenske literature, z ozirom na literaturo kot literaturo, tj. kot prikazovanje resnice nekega konkretnega zgodovinskega sveta, samo nekaj naključnega ali celo povsem nebitvenega. Prav nasprotno. Zgodovinski prostor, ki ga uzremo skozi opisane okoliščine, je avtentični prostor avtentične literature oziroma poezije. Zato se vsiljujejo sledeči sklepi: literatura, ki postane žrtev in ki je izpostavljena blokadi in uničenju, govori resnico našega zgodovinskega sveta. In drugič: samo žrtvovana literatura postane mit, tj. se kaže kot temelj in smisel nacionalnega bivanja. V zgodovini slovenske literature vlada, kot je videti, neki poseben zakon; vse, kar je že v svojem času doseglo priznanje, je bilo kasneje zavrženo kot slaba literatura. Doslednost tega zakona je odvisna od doslednosti dvojne redukcije, od kompaktnosti gibanja in stopnje njegove blokiranosti. Gre torej za neko specifično zgodovinsko dinamiko, ki je tu ne moremo podrobneje opisovati, ker je za nas za zdaj pomembno samo to, da lahko na podlagi omenjenih dejstev razumemo, kako je popolnoma naravno, da slovenska literatura tudi samo sebe utemeljuje s pomočjo abstraktnih duhovnih in univerzalnih vrednot, tj. v duhu eshatološkega pojmovanja zgodovine. Literatura sama želi biti mit in mitologija, želi biti nekaj sakralnega. Vse to lahko razberemo iz že dozdej omenjenih dejstev, predvsem pa iz Prešernovih, Stritarjevih in Cankarjevih tekstov.

Na temelju vsega povedanega lahko na koncu preidemo na popisovanje nekaterih posebnih potez slovenske literature in posebnih značilnosti, ki določajo razmerja med slovensko in splošneevropsko literaturo. To bomo storili v obliki shematskega prikaza.

1. Literatura kot sakralizirana žrtev, torej kot nekaj svetega, ima enkrat za vselej potrjeno vrednost in enkrat za vselej določeno vsebino. Zato je razumljivo, da se v slovenskem kulturnem prostoru ne morejo pojavljati izrazito blasfemične negacije literarne preteklosti, tudi vsaka nova interpretacija literarnih umetnin naleti vedno na velike odpore. To velja tudi za uveljavljanje novih literarno-idejnih smeri, torej za vse inovacije, ki niso v skladu z literaturo kot že obstoječim sklopom sakraliziranih vrednot. Ta okoliščina igra odločilno vlogo v procesu prodiranja tujih idejno-literarnih tokov v slovenski kulturni prostor in je posebej pomembna pri razmišljanju o tujih vplivih na zgodovino slovenske literature.

2. Josip Vidmar je pred nekaj leti napisal tako: »Slovenska umetnost in literatura sta po moderni, se pravi po impresionizmu in simbolizmu, ves čas vzdrževali kontakt z artističnim dogajanjem na zahodu. Razen v redkih izjemah sta se ogibali ekstremnih pojavov in hodili neko solidno, varno pot, ki je temeljila na zdravem umetniškem instinktu.« Vidmarjeva

misel velja za celotno slovensko literaturo, ki se je vedno izogibala »ekstremnim pojavom«. To izogibanje pa pomeni dvoje.

Prvič: med te ekstremne pojave lahko štejejo tudi tiste, ki pomenijo tako ekstremno realizacijo nekaterih literarno-idejnih tokov, pri kateri le-ti presežejo sami sebe in se s svojo lastno močjo spremenijo v nove strukture in nove tokove, s čimer omogočajo literaturo kot zgodovinsko dogajanje, podvrženo časovnim spremembam. Če pa slovenska literatura takih skrajnih pojavov ne pozna, potem to pomeni, da v njenem okviru nekateri literarno-idejni tokovi ne presegajo sami sebe, ampak se zapirajo vase. Lahko bi govorili celo o tem, da se v slovenski zgodovini posamezne strukture zelo hitro zaprejo vase in s tem same iz sebe ne omogočajo nadaljnega in časovni strukturi primerne razvoja literature. Zato imajo v zgodovini slovenske literature posegi od zunaj, tj. tuji vplivi, poseben značaj in posebno vlogo: v veliki meri omogočajo, da se slovenska literatura kljub zaprtim strukturam prilagaja resnici časa.

Drugič: tista solidna in varna pot, o kateri govori Vidmar, je znamenje nekega strožjega družbenega nadzora, ki je hkrati tudi avtokontrola, tj. pristaja na splošni princip, ki se v tem primeru imenuje »zdravi umetniški instinkt«. Na eni strani gre torej za omejevanje lastne svobode, kar je v skladu z omejenostjo subjekta v obliki blokiranega gibanja, na drugi strani pa to samoomejevanje pomeni, da se literatura, ki sama želi biti mit in mitologija, ne more utemeljiti na način in v razsežnostih neke metafizike. Zato slovenska literatura ni razvijala nobenih širših in koherentnih metafizičnih sistemov, kar je med drugim razvidno tudi iz relativne skromnosti vsega tistega, kar so slovenski avtorji principielnega povedali o umetnosti na splošno in o svojem lastnem ustvarjanju posebej.

3. Vendar literatura ni samo mitologija, je tudi pripovedovanje resnice. Slovenska literatura po svoji oblikovni in vsebinski strukturi ustreza resnici, ki jo govori: in to je resnica blokiranega gibanja znotraj novoveške evropske zgodovine. Zaradi tega se tudi v zgodovini slovenske literature niso mogle uveljaviti tiste literarne oblike, ki ustrezajo resnici evropske zgodovine kot neomejene svobode in kot pluralistične strukture, ki združuje več svobodnih subjektov. To velja predvsem za realistični roman. In obratno: v slovenski literaturi so se razvile samo tiste oblike, ki ustrezajo evropski zgodovini kot nihilizmu, kot samouničenju – to pa je predvsem lirika. Zato je razumljivo, da je liričnost temeljna značilnost velikega dela slovenske literature.

Vse, kar je strnjeno v teh treh točkah, bi bilo nujno podrobneje pojasniti in dokazati z dejstvi. Vendar moramo zaradi razlogov, ki so bili navedeni na začetku tega predavanja, to prepustiti prihodnjim raziskavam. Zato poskusimo zdaj le še strniti svoje razmišljanje v čimkrajšo definicijo: če mislimo temo »Slovenci in Evropa« v smislu literarnozgodovinske teme, potem se nam slovenska literatura kaže kot mitologija in kot pripovedovanje resnice takega zgodovinskega subjekta, ki se v zgodovinskem dogajanju novoveške Evrope kot zgodovine subjektivizma in svobode pojavlja v obliki blokiranega gibanja in to na osnovi dvojne redukcije. Takšno splošno pojmovanje verjetno onemogoča, da bi nas tema »Slovenci in Evropa« ali »Slovenska in evropska literatura« vrnila v tisti tip primerjalne literarne zgodovine, ki je danes v brezizhodni krizi in ga je treba preseči.

OPOMBE

Dušan Pirjevec je pripravil predavanje *Slovenci in Evropa* l. 1966 za poletni slavistični seminar v Zadru. Doslej je bilo objavljeno samo v slovaškem prevodu, v bratislavski reviji »Slovenské pohľady na literaturo a umenie« (83/1967, št. 4, str. 118–124; tematska številka revije, posvečena slovenski literaturi, je nastala v sode-

lovanju z revijo »Dialogi«. V tej objavi je besedilo skrajšano skoraj za polovico. Izvirniku se sicer pozna, da je bil namenjen neslovenskemu občinstvu in zato obremenjen s splošno znanimi podatki o slovenski občini, kulturni in literarni zgodovini. Vendar ne glede na to jasno izraža avtorjeve tedanje poglede na mesto slovenske literature v sklopu evropske in na povezavo literature s kategorijo naroda; po načinu obravnavanja te problematike je torej nekakšen vmesni člen med prejšnjimi avtorjevimi spisi, zlasti monografijo *Ivan Cankar in evropska literatura* (1964), in poznejšimi, mdr. zlasti *Vprašanje o poeziji* (1969) in *Vprašanje naroda* (1970). – Predavanje je iz hrvaškega izvirnika po avtorjevem tipkopisu prevedla Vera Troha.

¹ Da govori gospoda le, ki vlada,
po nemško, takšna je pri nas navada,
slovenski pa samó vsi nji služeči.

(Zakaj nji, vredni ...)

² V svoji globoki osamljenosti, daleč od vsakršnega vpliva šole, sekte ali stranke, je prišel avtor po logiki in zgodovini do enakega zaključka, to je, da je njegova slavna domovina odslej krmar ladje človeštva.

³ Ne govorite, prosim vas, da ni pomembno, da si rojen v deželi, ki jo obdajajo Pireneji, Alpe, Ren, ocean. Vzemite najrevnejšega, slabo oblečenega in lačnega človeka ... rekel vam bo, da pomeni veliko dediščino to, da si udeležen pri tej neskončni slavi, pri tej legendi, ki ustvarja temelj sveta.

⁴ Sicer pa želim ne samo panslavizmu, temveč tudi panilirizmu najboljše uspevanje; vendar mislim, da je treba vse, kar je vzkliko, pustiti, da mirno raste do dneva žetve, zato da bo Gospod (to Pan) na sodni dan mogel ločiti dobro od slabega.

⁵ Moje ime je v slovenskem svetu izzvenelo. Delam 7 ur pri gospodu dr. Chrobathu, da lahko 2 uri stari Metki – pijem.